

Розділ 13. Президент України — глава Української держави

В усіх сучасних державах світу функціонує інститут глави держави. Главою держави є посадова особа чи державний орган, який посідає найвище місце в ієрархії інститутів влади. Реальне місце і роль глави держави у здійсненні державної влади залежать від форми правління й політичного режиму, що склався у країні. Глава держави може або перебувати поза іншими гілками державної влади, або бути включений у виконавчу владу й очолювати її, або входити і до законодавчої, і до виконавчої, і навіть до судової гілок влади.

В Україні посаду Президента вперше в новітній історії було офіційно запроваджено на підставі Закону Української РСР "Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР" від 5 липня 1991 р. Перша стаття цього Закону проголошувала: "Заснувати пост Президента Української Радянської Соціалістичної Республіки". Відповідно до цього Закону в Конституцію Української РСР було внесено додатковий розділ, який встановлював статус Президента, його повноваження, функції, обов'язки, гарантії діяльності. Закон Української РСР "Про Президента Української РСР" від 5 липня 1991 р. деталізував відповідні положення Конституції України. Згідно з останньою і зазначеним Законом Президент Української РСР визнавався найвищою посадовою особою Української держави і главою виконавчої влади. 5 липня 1991 р. було прийнято також Закон України "Про вибори Президента України". Нині статус Президента України визначено в розділі V Конституції України 1996 р.

Згідно зі статтею 102 Конституції України Президент України є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина.

Термін "глава держави" не означає, що Президент поставлений Конституцією України над усіма іншими органами державної влади і не передбачає встановлення субординаційних зв'язків між ним та парламентом або урядом. Його роль у державному механізмі полягає не в тому, щоб бути над гілками влади, а в тому, щоб бути поряд з ними, забезпечуючи єдність державної влади і державної політики, цілісність державного механізму. Не перебуваючи з іншими органами державної влади у відносинах влади — підпорядкування, Президент України наділяється достатнім обсягом повноважень для того, щоб неупереджено, авторитетно й оперативно забезпечувати узгоджене функціонування всіх гілок влади, вирішувати конфлікти, що виникають всередині державного механізму.

Конституційне закріплення статусу Президента України як гаранта державного

суверенітету означає, що глава держави повинен використовувати всі свої повноваження для забезпечення існування України як незалежної, самостійної держави. І для того щоб Президент України мав реальні можливості для гарантування державного суверенітету й територіальної цілісності України, його конституційний статус як глави держави підкріплений значними повноваженнями в зовнішньополітичній сфері України і як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

Поряд із забезпеченням державного суверенітету й територіальної цілісності України на главу держави покладено завдання гарантувати додержання Конституції України. Йдеться про те, що Президент України, ефективно реалізуючи надані йому повноваження, має забезпечити реальність реалізації конституційних приписів, стабільність встановленого конституційного правопорядку. При цьому він може діяти як безпосередньо, самостійно вирішуючи конкретні питання, так і опосередковано, через інші органи державної влади, вимагаючи, щоб вони ефективно функціонували й оперативно вирішували питання, які входять до їх компетенції.

Конституційне визнання Президента України гарантом прав і свобод людини й громадянина цілком логічно випливає з проголошення людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю. Оскільки саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, то й для Президента, який цю державу уособлює і представляє, ці соціальні цінності мають становити серцевину його діяльності. Але це не означає, що глава держави повинен вирішувати всі питання, пов'язані із забезпеченням прав людини і громадянина. Президент України, діючи виключно на підставі, у межах повноважень і способами, передбаченими Конституцією України і законами України, покликаний забезпечити такий конституційний правопорядок і рівень ефективності державного механізму, за якого декларовані права і свободи людини й громадянина могли би безперешкодно реалізовуватися.

Оскільки Президент України відповідальний перед народом за державу загалом і результати реалізації внутрішньої та зовнішньої політики, то Конституція України й передбачає такі його повноваження, які дають йому змогу активно впливати на діяльність усіх гілок державної влади.

Роль Президента України як гаранта додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина багатогранна.

Президент України має право вимагати від усіх органів державної влади неухильного дотримання Конституції, прав і свобод людини й громадянина. Якщо він вважає неконституційними певні правові акти Верховної Ради України, то має право звернутися до Конституційного Суду України з відповідним конституційним поданням. Якщо закон України, який надійшов від Верховної Ради України, на думку Президента, неконституційний, він має скористатися правом вето і повернути його до парламенту на повторний розгляд; якщо ж конституційність закону сумнівна, він може підписати його і водночас звернутися з конституційним поданням до Конституційного Суду України. Дія нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим може бути зупинена Президентом України з мотивів їх невідповідності Конституції України та законам України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України. Щодо актів Кабінету Міністрів України та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, то Президент може з мотивів невідповідності цих актів Конституції або порушення прав і свобод людини й громадянина скасувати їх.

Як гарант Конституції, прав і свобод людини й громадянина Президент України уповноважений з названих позицій оцінювати зміст діяльності відповідальних перед ним і підконтрольних йому органів, а також керівників державних структур, щодо яких глава держави приймає рішення з кадрових питань.

Президент України має й інші правові можливості впливу на рівень конституційної законності, реалізацію прав і свобод людини й громадянина. Зокрема, через звернення до Верховної Ради України він може викласти власне бачення цієї проблеми й орієнтувати парламент на реалізацію першочергових законопроектів у тій чи іншій сфері суспільного життя. Реалізуючи право законодавчої ініціативи, глава держави може вносити проекти законів про зміни і доповнення до Конституції України та законів України. Контролюючи уряд, Президент впливає на формування проекту Державного бюджету України, витрачання державних коштів, що безпосередньо стосуються рівня соціальної підтримки населення, реалізацію соціально-економічних прав громадян. В арсеналі Президента України є й такі інструменти індивідуального захисту і забезпечення прав громадян, як вирішення питань громадянства, політичного притулку, помилювання, нагородження державними нагородами тощо.

Діяльність Президента України як гаранта основних прав і свобод людини й громадянина має бути спрямована на утримання політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння в суспільстві, формування і вдосконалення політико-право-вих, соціально-економічних та культурно-духовних засад етно-національної стабільності, узгодження інтересів етнічних спільнот, розв'язання міжнаціональних суперечностей, забезпечення міжконфесійного миру і запобігання конфліктам на релігійній основі.

Гарантування Президентом України державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина має здійснюватися в межах Основного Закону, і жодна соціальна цінність чи політична доцільність не можуть бути підставами для виходу за межі його компетенції, встановленої Конституцією України і деталізованої в чинному законодавстві, оскільки його діяльність насамперед має фунтуватися на конституційному принципі, який полягає в тому, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та Законами України.

Вихідні положення щодо порядку заміщення посади Президента України встановлює стаття 103 Конституції України, зокрема:

- Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років;
- Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг віку 35 років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років і володіє державною мовою;
- одна й та сама особа не може бути Президентом України більше як два строки поспіль;
- Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку;
- чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень

Президента Ук

раїни вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення його повноважень;

- порядок проведення виборів Президента України встановлюється законом.

Зокрема, таким є Закон України "Про вибори Президента України" від 18 березня 2004 р. Значна частина його положень збігається з положеннями Закону України "Про вибори народних депутатів України", що розглядався в одній з попередніх тем, тому ми розглядатимемо тільки такі положення, що стосуються безпосередньо виборів Президента України.

Згідно із Законом України "Про вибори Президента України" суб'єктами виборчого процесу Президента України є виборець; виборчі комісії, утворені відповідно до цього Закону та Закону України "Про Центральну виборчу комісію"; кандидати на пост Президента України, зареєстровані в порядку, встановленому цим Законом; партії (блоки), які висунули кандидатів на пост Президента України; уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу та від кандидатів на пост Президента України.

Вибори Президента України проводяться по єдиному загальнодержавному одномандатному виборчому округу, який охоплює всю територію України, що поділяється на 225 територіальних виборчих округів.

Витрати на підготовку та проведення виборів Президента України здійснюються виключно за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України. Виборчий фонд кандидата на пост Президента України формується за рахунок його власних коштів, коштів партії (партій, що входять до виборчого блоку), яка висунула кандидата, а також добровільних внесків фізичних осіб. Граничний розмір виборчого фонду становить п'ятнадцять тисяч розмірів мінімальних заробітних плат. Для кандидатів, включених до виборчого бюлетеня для повторного голосування, граничний розмір виборчого фонду збільшується на п'ятнадцять тисяч розмірів мінімальних заробітних плат. Добровільний внесок фізичної особи до виборчого фонду одного з кандидатів на пост Президента України не може перевищувати двадцяти п'яти розмірів мінімальних заробітних плат. Водночас законом забороняється робити добровільні внески до виборчого фонду іноземцям, особам без громадянства та анонімним жертводавцям.

Кандидата на пост Президента України може висувати партія, яка зареєстрована в установленому законом порядку не пізніше як за рік до дня виборів, або виборчий блок партій за умови, що до його складу входять партії, зареєстровані не пізніше як за рік до дня виборів. Партія (блок) може висунути одного кандидата на пост Президента України.

Таким кандидатом може бути особа, яка є членом цієї партії, членом партії, яка входить до блоку, або позапартійний громадянин, який відповідно до Конституції України та Закону України "Про вибори Президента України" має право бути обраним Президентом України (партія, що входить до виборчого блоку, не може самостійно висувати кандидата на пост Президента України і входити до складу іншого виборчого блоку).

Висунення кандидата партією здійснюється на її з'їзді (зборах, конференціях), а блоком — на міжпартійному з'їзді (зборах, конференції) партії, що входить до блоку.

При цьому у відповідному з'їзді, зборах чи конференції повинно брати участь не менше 200 делегатів. Особа може бути висунута кандидатом на пост Президента України лише

однією партією (одним блоком) згідно з волею кандидата.

Закон України "Про вибори Президента України" передбачає можливість самовисування кандидатом у Президенти країни і встановлює його порядок. Зокрема, громадянин, який самовисується на пост Президента України, особисто подає до Центральної виборчої комісії заяву про самовисунення, засвідчену в установленому законом порядку. У цій заяві мають міститися згода на оприлюднення біографічних відомостей і декларація про майно та доходи, зобов'язання в разі обрання передати у встановленому законом порядку протягом місяця після офіційного оприлюднення результатів виборів в управління іншій особі належні йому підприємства та корпоративні права і припинити діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України та законів України несумісні з обійманням поста Президента України.

Партія (партії, що входять до блоку), яка висунула кандидата на пост Президента України, або кандидат на пост Президента вносять грошову заставу в безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії. Розмір цієї грошової застави — 500 тис. грн.

Ця грошова заставка повертається партії (партіям, що входять до блоку), якщо кандидат на пост Президента України отримав не менше 7 відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Якщо ж кандидат на пост Президента України отримав менше 7 відсотків голосів виборців, то грошова заставка перераховується до Державного бюджету України.

Центральна виборча комісія реєструє кандидата на пост Президента України за умови отримання від нього таких документів:

- анкети кандидата за встановленою Центральною виборчою комісією формою (заповнюється кандидатом особисто);
- автобіографії обсягом до двох тисяч друкованих знаків;
- передвиборної програми, викладеної державною мовою, обсягом до двадцяти тисяч друкованих знаків;
- документа про внесення грошової застави;
- декларації про майно і доходи;
- фотографії за розмірами та в кількості, що встановлено Центральною виборчою комісією.

Крім зазначених документів для реєстрації кандидатом у Президенти України особи, висунутої партією (блоком), подаються такі документи:

- подання про реєстрацію кандидата, підписане керівником партії (керівниками партій, що входять до блоку) і скріплене печаткою партії (партій блоку);
- копії свідоцтва про реєстрацію партії (блоку партій) та її статуту (статутів партій блоку), засвідчені безоплатно Міністерством юстиції України після початку виборчого процесу;
- витяг з протоколу з'їзду (зборів, конференції) кожної партії, що входить до виборчого блоку;
- угода про утворення виборчого блоку;
- витяг з протоколу з'їзду (зборів, конференції) партії (міжпартійного з'їзду (зборів, конференції) партій, що входять до блоку) про висунення кандидата на пост Президента України;
- заява особи, висунутої кандидатом, про згоду балотуватися кандидатом на пост

Президента України від цієї партії (блоку) та в цьому зв'язку на оприлюднення біографічних відомостей і декларації про майно й доходи та ін.

Центральна виборча комісія завершує реєстрацію кандидатів на пост Президента України не пізніше як за 85 днів до дня виборів.

На підтримку кожного кандидата на пост Президента України має бути зібрано не менше п'ятсот тисяч підписів виборців, які мають право голосу, у тому числі не менше двадцяти тисяч у кожному з двох третин регіонів України (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь). З цією метою Центральна виборча комісія видає уповноваженим представникам партії (блоку) або кандидату на пост Президента України підписні листи спеціальної форми.

Законом встановлено, що ніхто не має права примушувати виборця підтримувати своїм підписом кандидата на пост Президента України; забороняється платити коштами, товарами або послугами за підписи на підтримку кандидата, а також перешкоджати виборцю підтримувати кандидата; збирати підписи в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, у закладах, установах та організаціях. Законом забороняється також участь органів виконавчої влади, виконавчих органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, власників чи керівників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів у збиранні підписів виборців на підтримку кандидатів на пост Президента України і встановлення обмежень щодо порядку збирання підписів, не передбачених законом.

Зібрані підписні листи подаються до Центральної виборчої комісії, яка після їх перевірки не пізніше як за десять днів оголошує про її результати, склавши при цьому відповідний протокол.

Законом передбачається низка умов, що призводять до скасування рішення Центральної виборчої комісії про реєстрацію кандидата на пост Президента України.

Передвиборну агітацію кандидат на пост Президента України може розпочати наступного дня після його реєстрації Центральною виборчою комісією, а завершується передвиборна агітація о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів.

Передвиборна агітація може здійснюватися в будь-якій формі та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України.

Закон України "Про вибори Президента України" встановлює гарантії діяльності кандидатів на пост Президента України і офіційних спостерігачів, зокрема:

- вони беруть участь у виборчій кампанії на рівних засадах;
- вони мають рівне право на використання державних засобів масової інформації на території України;
- вони мають право делегувати по одному уповноваженому представникові до Центральної виборчої комісії з правом дорадчого голосу;
- вони мають право на звільнення від виробничих або службових обов'язків;
- вони мають право на безкоштовний проїзд усіма видами пасажирського транспорту (за винятком таксі) у межах території України;
- їм гарантуються рівні умови й можливості щодо використання державних засобів масової інформації на території України, фінансового та матеріально-технічного забезпечення участі у виборчій кампанії;
- під час виборчої кампанії вони не можуть бути звільнені з роботи, переведені на іншу роботу чи посаду без їхньої згоди, а також призвані на військові збори чи навчання;
- відповідно до Закону України "Про державну охорону органів державної влади та

посадових осіб" держава забезпечує охорону кандидатів під час виборчої кампанії.

Законом встановлюється також, що кандидат на пост Президента України може мати не більше п'яти довірених осіб в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі та по одній довірений особі в кожному територіальному окрузі. Уповноважений представник кандидата на пост Президента України і довірені особи повинні відповідати вимогам, встановленим законом: бути громадянином України, мати право голосу, не бути членом виборчої комісії, посадовою особою органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовцем, особою рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, Служби безпеки України чи особою, яка проходить альтернативну (невійськову) службу.

Результати виборів Президента України встановлює Центральна виборча комісія на підставі протоколів територіальних виборчих комісій про підсумки голосування в межах відповідних територіальних виборчих округів не пізніше як на десятий день з дня виборів.

Обраним у день виборів Президента України вважається кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Якщо до виборчого бюлетеня для голосування в день виборів було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і за результатами голосування жодний з них не був обраний, Центральна виборча комісія приймає рішення про звернення до Верховної Ради України з поданням про призначення повторних виборів Президента України. Якщо до виборчого бюлетеня для голосування в день виборів було включено більше двох кандидатів на пост Президента України і за результатами голосування жодний з них не був обраний, то Центральна виборча комісія приймає рішення про проведення повторного голосування.

Повторне голосування призначається на третю неділю після дня виборів з додержанням вимог закону. До виборчого бюлетеня для повторного голосування включаються два кандидати на пост Президента України, які в підсумку голосування в день виборів одержали найбільшу кількість голосів, не враховуючи кандидатів, які після дня виборів зняли свої кандидатури. Президентом України за підсумками повторного голосування вважається той кандидат, який одержав більшу, ніж інший, кількість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Центральна виборча комісія не пізніше як на третій день з дня встановлення результатів виборів офіційно оприлюднює результати виборів Президента України.

Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.

За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунутий з поста в порядку імпічменту.

Недоторканність Президента України означає, що він може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований тільки після усунення його з посади в порядку імпічменту. Обшук, затримання Президента України або огляд його особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції і вжиття інших заходів, що відповідно до закону обмежують його права і свободи, допускаються тільки в разі дострокового припинення його повноважень у

порядку імпічменту, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Повноваження Президента України регламентовані статтею 106 Конституції України.

Згідно з цією статтею Президент України:

- 1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;
- 2) звертається з посланнями до народу та із щорічними й позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- 3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори і укладає міжнародні договори України;
- 4) приймає рішення про визнання іноземних держав;
- 5) призначає і звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі й відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;
- 6) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 Конституції України, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;
- 7) призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією України;
- 8) припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;
- 9) призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України і приймає рішення про його відставку;
- 10) призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій і припиняє їхні повноваження на цих посадах;
- 11) призначає за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України і звільняє його з посади;
- 12) призначає половину складу Ради Національного банку України;
- 13) призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;
- 14) призначає на посади і звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України;
- 15) утворює, реорганізовує і ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;
- 16) скасовує акти Кабінету Міністрів України та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;
- 17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади і звільняє з них вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;
- 18) очолює Раду національної безпеки і оборони України;
- 19) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни і приймає рішення про використання Збройних Сил України в разі збройної агресії проти України;

20) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію і введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

21) приймає в разі потреби рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує за необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації — з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

22) призначає третину складу Конституційного Суду України;

23) утворює суди у визначеному законом порядку;

24) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

25) нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки й нагороджує ними;

26) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

27) здійснює помилування;

28) створює в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби;

29) підписує закони, прийняті Верховною Радою України;

30) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

31) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам.

Президент України на основі та на виконання Конституції України і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 3-5, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 21-24 статті 106 Конституції України, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання.

Наведена сукупність встановлених Конституцією України президентських повноважень поділяється на кілька груп:

- повноваження, що визначають представництво України в державних зносинах, прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних представництв інших держав тощо;

- повноваження, що стосуються діяльності Верховної Ради;

- повноваження, що стосуються призначення і звільнення з посад членів Кабінету Міністрів та інших посадових осіб;

- повноваження у сфері забезпечення державної незалежності, національної безпеки та оборони країни;

- повноваження, пов'язані з прийняттям до громадянства України та його припиненням, наданням притулку в Україні;

- установчі повноваження — утворення і ліквідація за поданням Прем'єр-міністра України міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Найхарактернішими для Президента України завданнями є такі:

- забезпечення повноважень державної влади на всій території України;

- забезпечення узгодженого функціонування та взаємодії органів державної влади;

- участь у здійсненні законодавчої, виконавчої та судової влади, що передбачено

статтями 106, 107, 113—115, 128 та іншими Конституції України.

З пункту 31 статті 106 Конституції України випливає, що Президент України виконує не тільки повноваження, передбачені цією статтею, а й інші визначені Конституцією України повноваження. Йдеться, зокрема, про передбачене статтею 93 Конституції України право Президента на законодавчу ініціативу і визначати певні законопроекти як невідкладні; передбачене статтею 128 Конституції України право здійснювати перше призначення на посаду професійного судді та ін. Однак положення пункту 31 статті 106 Конституції України не означає, що в Основному Законі перелічені всі повноваження Президента України. Обмежений обсяг Конституції робить неможливим закріплення в ній повного і вичерпного переліку повноважень глави держави. Тому в ній зазначаються найсуттєвіші повноваження Президента України, інші ж формулюються в загальний спосіб, а потім деталізуються в законах. Це виразно можна побачити на прикладі повноважень Президента як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Головне, що конкретні закріплені в законах повноваження Президента України мають чітко узгоджуватися з його конституційно оформленими функціями і повноваженнями. Адже положення частини другої статті 19 Конституції України, за яким органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України, поширюється й на главу держави.

У частині другій статті 106 Конституції України проголошується невідчужуваність президентських повноважень. Це означає, що особа, яка перебуває на посаді Президента України, не може передавати свої повноваження іншим особам або органам. Йдеться як про окремі повноваження глави держави, так і про всі його повноваження. Повноваження Президента України не можуть бути делеговані, перерозподілені, їх виконання не може бути доручене іншим особам чи органам. Це є юридичною гарантією належної реалізації повноважень Президента України і водночас гарантією конституційного ладу України від протиправних посягань, зокрема, від спроб нелегітимного приходу до влади. Президент України виконує свої повноваження в повному обсязі до моменту складення присяги новообраним главою держави або до моменту дострокового припинення своїх повноважень з підстав і в порядку, що передбачені статтями 108—111 Конституції України. І лише в разі дострокового припинення повноважень Президента України виконання його обов'язків (та й то з обмеженнями, передбаченими статтею 112 Конституції України) на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Прем'єр-міністра України.

У частині третій статті 106 Конституції України визначаються види правових актів Президента України, тобто юридичні форми, в які вкладаються рішення глави держави, прийняті в межах його компетенції. Такими актами є укази й розпорядження, які мають підзаконний характер і обов'язкові для виконання на всій території України.

Детальнішу характеристику актів глави Української держави наведено в Положенні про порядок підготовки і внесення проектів указів і розпоряджень Президента України, затвердженому Указом Президента України від 20 серпня 1993 р. (з наступними змінами і доповненнями). Згідно з пунктом 1 цього Положення указами Президента України оформлюються нормативні акти глави держави, тобто акти, розраховані на постійну або багаторазову дію; рішення Президента щодо призначення і звільнення з посад керівників відповідних державних органів, установ та організацій; скасування актів Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, розпоряджень

голів місцевих державних адміністрацій; нагородження державними нагородами, присвоєння почесних звань, вищих військових звань, вищих дипломатичних рангів, інших вищих спеціальних звань і класних чинів; встановлення президентських відзнак і нагородження ними; прийняття до громадянства України і припинення громадянства України, надання притулку в Україні; помилування; тлумачення прийнятих Президентом України актів. Розпорядженнями Президента оформлюються доручення Кабінету Міністрів України, центральним органам державної виконавчої влади; рішення з оперативних, організаційних і кадрових питань, а також з питань діяльності Адміністрації Президента (Указом Президента України від 24 січня 2005 року Адміністрація Президента України реорганізована у Секретаріат Президента України); призначення представників від України для участі в роботі міжнародних форумів, у переговорах з представниками (делегаціями) іноземних держав; призначення уповноважених Президента України для представлення його інтересів у відповідних державних органах, установах та організаціях, рішення про здійснення проведення заходів за сприяння (під патронатом) Президента.

При цьому зауважимо, що в частині третій статті 106 Конституції України міститься вичерпний перелік лише тих правових актів Президента України, які він видає як глава держави. Ті ж акти, які Президент уповноважений видавати як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, зазначаються в законах, які регулюють відносини у сфері забезпечення національної безпеки і оборони України.

У частині четвертій статті 106 Конституції України передбачається необхідність скріплення деяких актів Президента України підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання. Така процедура в конституційному праві називається контрасигнацією і характерна для парламентарних і напівпрезидентських республік, а також парламентарних монархій.

Обов'язковій контрасигнації підлягають акти Президента, видані ним з таких питань: управління зовнішньополітичною діяльністю держави; визнання іноземних держав; призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; дострокове припинення повноважень Верховної Ради України; призначення і звільнення членів Кабінету Міністрів України, керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади; призначення на посади і звільнення з них за згодою парламенту Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України; утворення, реорганізації і ліквідації центральних органів виконавчої влади; призначення на посади і звільнення з них вищого командування Збройних Сил України, інших військових формувань; управління у сферах національної безпеки і оборони; діяльності Ради національної безпеки і оборони України; введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану; оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації; призначення суддів Конституційного Суду України; утворення судів; присвоєння вищих військових звань, вищих дипломатичних рангів та інших вищих спеціальних звань і класних чинів.

Таким чином, разом з правом контрасигнувати акти Президента Кабінет Міністрів України і особисто Прем'єр-міністр України отримали можливість реально впливати на їх зміст і спрямованість. Адже без підпису зазначених посадових осіб акт глави держави не може набрати чинності. Виходячи зі змісту актів Президента, які підлягають контрасигнації, відповідальними міністрами є Міністр закордонних справ, Міністр юстиції

або Міністр оборони України. Скріплюючи своїм підписом президентський акт, Прем'єр-міністр та відповідний міністр перебирають на себе всю повноту відповідальності за його конституційність, обґрунтованість і результативність.

Конституція України встановлює порядок вступу новообраного Президента України на пост і підстави припинення його повноважень. Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше як за 30 днів після офіційного оголошення результатів виборів з моменту складення присяги народом на урочистому засіданні Верховної Ради України.

Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України.

Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента. Повноваження Президента України припиняються достроково в разі його відставки, неможливості виконувати повноваження за станом здоров'я, усунення з поста в порядку імпічменту, у разі смерті.

Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України, а неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Верховної Ради України і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю її конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду України за зверненням Верховної Ради України і медичного висновку.

Президент України може бути усунутий з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту в разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю конституційного складу Верховної Ради України.

Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі, а висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України.

За наявності підстав Верховна Рада України не менше як двома третинами її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України.

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менше як трьома четвертими її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент й отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110, 111 Конституції України виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Прем'єр-міністра України. Прем'єр-міністр України в період виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати повноваження, передбачені пунктами 2, 6, 8, 10-12, 14-16, 22, 25, 27 статті 106 Конституції України.

Розглядаючи інститут Президента України, окремо зупинимось на виборах глави Української держави 2004 року. Згідно з частиною п'ятою статті 103 Конституції України та Законом України "Про вибори Президента України" від 18 березня 2004 р. ці вибори відбулися 31 жовтня 2004 р. Вони не виявили переможця з 24 кандидатів у Президенти України, що взяли участь у виборчих перегонках. Тому відповідно до чинного

законодавства 21 листопада 2004 р. відбувся другий тур виборів (повторне голосування).

Центральна виборча комісія 24 листопада 2004 р. склала протокол про результати повторного голосування з виборів Президента України й ухвалила постанови "Про результати виборів Президента України 21 листопада 2004 року та обрання Президента України" № 1264 та "Про оприлюднення результатів виборів Президента України" № 1265. Але обидві ці постанови були оскаржені до Верховного Суду України довіреною особою в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі одного з кандидатів на пост Президента України.

Судова палата в цивільних справах Верховного Суду України, розглянувши в судовому засіданні справу за зазначеною скаргою, зауважила, що "при встановленні результатів повторного голосування у день виборів Президента України Центральна виборча комісія на своєму засіданні колегіальним складом не досліджувала протоколи територіальних виборчих комісій про підсумки голосування в межах відповідних територіальних виборчих округів, не перевіряла їх достовірність, правильність та повноту складення та інші документи, зазначені в частині шостій статті 83 Закону "Про вибори Президента України".

До встановлення результатів повторного голосування у день виборів Президента України Центральна виборча комісія не розглянула заяви та скарги про порушення територіальними виборчими комісіями порядку встановлення підсумків голосування в межах територіальних виборчих округів і рішення прийняті територіальними виборчими комісіями за результатами їх розгляду.

На час встановлення Центральною виборчою комісією результатів повторного голосування з виборів Президента України у судах не був закінчений розгляд своєчасно поданих скарг на бездіяльність, дії та рішення територіальних виборчих комісій, вчинених при встановленні підсумків голосування в межах територіальних виборчих округів, і термін розгляду цих скарг не закінчився".

За таких обставин Верховний Суд України дійшов висновку, що дії і рішення Центральної виборчої комісії суперечать вимогам статей 2, 10—12, 16, 17 Закону України "Про центральну виборчу комісію", статей 25, 28, 83, 84, 86, 93, 94, 96 Закону України "Про вибори Президента України" і є неправомірними. У цьому зв'язку ухвалені Центральною виборчою комісією рішення підлягають скасуванню.

Судом було також встановлено, що при проведенні повторного голосування були допущені порушення Закону України "Про вибори Президента України":

- складання і уточнення списків виборців проводилося з порушеннями вимог статті 34, допускалося включення до списків виборців одного й того самого громадянина кілька разів, а також осіб, які не мали права голосу;
- виготовлення, облік, видання і використання відкріпних посвідчень відбувалися з порушеннями вимог статті 33, без здійснення належного контролю Центральною виборчою комісією;
- передвиборна агітація з використанням засобів масової інформації проводилася без дотримання принципу рівних умов і всупереч порядку, встановленому цим Законом, не дотримувалися вимоги щодо заборони участі в передвиборній агітації органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам, спостерігалось їх незаконне втручання у виборчий процес;
- порушувалися вимоги статей 23, 24, 85 щодо складу виборчих комісій;

- порушувалися вимоги статей 68-70 щодо участі у виборчому процесі офіційних спостерігачів;
- порушувалися вимоги статті 77 при здійсненні голосування за межами приміщення для голосування;
- протоколи дільничних виборчих комісій складені за наслідками підрахунку голосів без дотримання вимог статті 79;
- транспортування документів до територіальних виборчих комісій здійснювалося з порушеннями статті 81. Наведені обставини дали підстави дійти висновку про порушення принципів виборчого права, передбачених статтями 38, 71, 103 Конституції України, і засад виборчого процесу, визначених частиною другою статті 11 Закону України "Про вибори Президента України", що виключає можливість достовірно встановити результати дійсного волевиявлення виборців в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі.

Керуючись статтями 8, 71, 103, 124 Конституції України, статтею 13 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, статтею 98 Закону України "Про вибори Президента України", статтями 11, 24310 24320 Цивільного процесуального кодексу України, судова палата в цивільних справах Верховного Суду України визнала дії Центральної виборчої комісії зі встановлення результатів повторного голосування з виборів Президента України і складання протоколу про результати повторного голосування з виборів Президента України від 24 листопада 2004 р. неправомірними, а постанови Центральної виборчої комісії "Про результати виборів Президента України 21 листопада 2004 р. та обрання Президента України" від 24 листопада 2004 р. № 1264 і "Про оприлюднення результатів виборів Президента України" від 24 листопада 2004 р. № 1265 скасувати.

При цьому Верховний Суд України зобов'язав Центральну виборчу комісію призначити повторне голосування з виборів Президента України у строк, встановлений частиною першою статті 85 Закону України "Про вибори Президента України", обчислюючи його з 5 грудня 2004 р.

Таке голосування було призначено Центральною виборчою комісією і відбулося 26 грудня 2004 р.

Але зважаючи на Рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 р., а також з метою забезпечення реалізації громадянами України їх конституційних виборчих прав, дотримання засад загальних, рівних, вільних і справедливих виборів, законності, прозорості та відкритості виборчого процесу як основних принципів виборчого права, встановлених Конституцією України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Верховна Рада України Законом України "Про особливості застосування Закону України "Про вибори Президента України" при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року" від 8 грудня 2004 р. постановила, що Закон України "Про вибори Президента України" при підготовці, проведенні повторного голосування 26 грудня 2004 р. і встановленні його результатів застосовується з певними особливостями, зокрема:

- Верховна Рада України за поданнями Президента України призначає новий склад Центральної виборчої комісії в порядку, встановленому Конституцією України та Законом України "Про Центральну виборчу комісію" (частина перша статті 1 Закону);
- при утворенні територіальних виборчих комісій Центральна виборча комісія забезпечує для кожного кандидата рівну кількість посад голови та секретаря

територіальних і дільничних виборчих комісій (вони мають бути представниками різних кандидатів) (частини одинадцята і дванадцята статті 2 Закону);

- відкріпні посвідчення виготовляються в кількості 0,5 відсотка кількості виборців, внесених до списків виборців (частина перша статті 4 Закону);

- голосування за межами приміщення для голосування може здійснюватися лише виборцями, які є інвалідами першої групи і не здатні пересуватися самостійно.

Власноручно написана таким виборцем заява з проханням забезпечити йому голосування за межами приміщення для голосування має бути подана до дільничної виборчої комісії разом із засвідченою у встановленому законом порядку копією його пенсійного посвідчення або виданої йому довідки медико-соціальної експертної комісії не пізніше 12 години дня, що передує дню голосування (частина перша статті 6 Закону);

- голосування за межами приміщення для голосування організують два члени дільничної виборчої комісії — представники обох кандидатів. Забороняється проведення голосування одно

часно більше як однією переносною малою скринькою (частина друга статті 6 Закону) та ін.

Зауважимо, що 46 народних депутатів України з 402, які 8 грудня 2004 р. проголосували за прийняття Закону України "Про особливості застосування Закону України "Про вибори Президента України" при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року", за кілька днів після його прийняття звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання про відповідність цього Закону Конституції України (тобто його конституційність).

Розглянувши подання народних депутатів України, Конституційний Суд України Рішенням № 22-рп/2004 від 24 грудня 2004 р., (справа № 1-45/2004) визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) положення частини першої статті 6 зазначеного Закону, бо вони унеможливають голосування за межами приміщення для голосування всіх інших, крім інвалідів першої групи, виборців, які не здатні пересуватися самостійно. Зазначені положення втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього рішення. Конституційний Суд України зобов'язав Центральну виборчу комісію вжити заходів щодо доведення прийнятого рішення до територіальних та дільничних виборчих комісій. Окремо розглянемо також Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 р., прийнятий у так званому пакеті із Законом України "Про особливості застосування Закону України "Про вибори Президента України" при повторному голосуванні 26 грудня року" та іншими законами, оскільки цей Закон вносить суттєві зміни до розділу V "Президент України" Конституції України (окремі положення Закону відповідно до його прикінцевих та перехідних положень за дотримання певних умов набирають чинності або з 1 вересня р., або з 1 січня 2006 р., або з дня набуття повноважень Верховною Радою України, обраною 2006 року).

Статтю 112 Конституції України передбачено викласти в такій редакції:

"У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108-111 цієї Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України. Голова Верховної Ради України в період виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати повноваження, передбачені пунктами 2, 6-8, 10-13, 22, 24, 25, 27, 28 статті 106 Конституції України".

Передбачено також викласти в новій редакції:
частину четверту статті 94 Конституції України:

"Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. У разі якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом";

частину п'яту статті 103 Конституції України:

"Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю останнього місяця п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень".

Верховна Рада України постановила внести такі зміни: у статтю 106 Конституції України:

а) пункти 8-16, 19, 22 і 30 частини першої викласти в такій редакції:

"8) припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених цією Конституцією;

9) вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції;

10) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;

11) призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора України;

12) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України;

13) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

14) вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України;

15) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності;

16) скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим";

"19) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань";

"22) призначає на посади та звільняє з посад третину складу Конституційного Суду України";

"30) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України";

б) частину четверту викласти в такій редакції:

"Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21, 23 цієї статті, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра,

відповідального за акт та його виконання";

у статтю 116 Конституції України:

а) доповнити її пунктами 9-1 і 9-2 такого змісту:

"9-1) утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

9-2) призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України";

б) пункт 10 викласти в такій редакції:

"10) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України".

Питання для самоконтролю

1. Становлення інституту Президента України.
2. Конституційний статус Президента України.
3. Порядок обрання Президента України.
4. Функції та повноваження Президента України.
5. Особливості проведення виборів Президента України 2004 року.
6. Повноваження Президента України відповідно до Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 р.